

Przemiany ludnościowe na wsi w Polsce w latach 1970–2000

Wstęp

W ostatnich kilkudziesięciu latach w gospodarce Polski i innych krajów zmieniły się znaczenie i funkcje pełnione przez wieś. Termin „wieś” oznaczał jednostkę osadniczą, która była zamieszkiwana głównie przez ludność rolniczą, jak również były to tereny użytkowane rolniczo. Pojęcia „wieś” i „rolnictwo” były stosowane zamiennie, utożsamiane ze sobą.

Obecnie wieś zatraciła swój monofunkcyjny charakter. Ludność związana z rolnictwem indywidualnym stanowi około 50% ludności wiejskiej, natomiast pracujący w rolnictwie to około 33% ludności wiejskiej w wieku produkcyjnym. Różnice między „wsią” a „rolnictwem” są coraz większe. Tereny wiejskie stają się coraz bardziej wielofunkcyjne, a rolnictwo zostaje ograniczane do zawodu¹.

Opracowanie zawiera analizę zmian liczby i wybranych cech społeczno-ekonomicznych ludności wiejskiej, ludności związanej z rolnictwem indywidualnym oraz pracujących w rolnictwie w latach 1970–2000².

Głównym źródłem informacji o ludności, również wiejskiej i rolniczej, są spisy powszechne. W artykule wykorzystano wyniki narodowych spisów powszechnych (1970, 1978, 1988) i Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r., który charakteryzował się szerokim zasięgiem oraz dużą ilością zgromadzonych materiałów na temat ludności rolniczej i jej gospodarstw. Dane dla 2000 r. pochodzą z reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych, przeprowadzonego w czerwcu 2000 r. przez GUS. Wyniki spisu powszechnego z 2002 r. nie zostały dotychczas opublikowane.

Metody badań ludności wiejskiej i rolniczej uległy od 1970 r. znacznym przemianom. Zmieniał się zakres poszczególnych pojęć i określeń oraz grupowanie badanych zbiorowości. W wymienionych spisach obowiązywały różne

---

¹A. Woś, *Przestrzeń ekonomiczna rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2002.

²W przypadku braku lub niezgodności danych okres badawczy został ograniczony.

definicje indywidualnego gospodarstwa rolnego, co bezpośrednio wpływało na liczbę ludności związanej z rolnictwem.

W spisie z 1970 r. do indywidualnych gospodarstw rolnych zaliczono również działki użytkowane rolniczo o powierzchni od 0,1 do 0,5 ha. W badaniach z lat 1978 i 1988 gospodarstwo indywidualne określono jako jednostkę organizacyjno-produkcyjną o powierzchni ogólnej powyżej 0,5 ha. W spisie rolnym z 1996 r. i dalszych przesunięto graniczną powierzchnię indywidualnego gospodarstwa rolnego na powyżej 1 ha użytków rolnych.

W narodowych spisach powszechnych osoby pracujące w rolnictwie zostały wyodrębnione na podstawie stałej aktywności ekonomicznej, natomiast w spisie rolnym z 1996 r. i badaniu z 2000 r. zastosowano metodę bieżącej aktywności ekonomicznej³.

Zgromadzone na podstawie spisów dane nie są więc w pełni porównywalne. Do wniosków wysuwanych na podstawie analizy tych wielkości należy podchodzić z ostrożnością, uwzględniając różnice metodologiczne.

Zmiany liczby ludności wiejskiej

W polskiej statystyce ludność wiejska jest definiowana na podstawie podziału administracyjnego jednostek terytorialnych na miejskie i wiejskie. Do grupy ludności wiejskiej zalicza się osoby, które rzeczywiście mieszkają na wsi, czyli w miejscowościach bez praw miejskich.

Na zmianę liczebności ludności wiejskiej w danym czasie mają wpływ głównie: przyrost naturalny, saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych oraz saldo zmian administracyjnych.

W ujęciu absolutnym liczba ludności wiejskiej od końca lat siedemdziesiątych (od 1978 r.) właściwie nie zmieniała się (tab. 1). Spadek liczby tej grupy ludności w latach 1970–2000 wyniósł 5,2%, natomiast przy ograniczeniu okresu do lat 1978–2000 tylko niespełna 1%. Ogólna populacja ludności Polski w analizowanym trzydziestolecu wzrosła o 18,4%, a liczba ludności wiejskiej zwiększyła się o 40%⁴.

Na niewielkie zmiany liczby ludności wiejskiej miał wpływ fakt, że migracja z terenów wiejskich w przybliżeniu odpowiadała przyrostowi naturalnemu na wsi. Saldo migracji ze wsi do miast było w latach 1970–1999 ujemne dla

---

³Metoda aktywności stałej uwzględnia działalność zawodową w okresie 12 miesięcy, które poprzedzają spis. Metoda bieżącej aktywności ekonomicznej określa status zawodowy danej osoby w czasie badanego tygodnia.

⁴Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2002. GUS, Warszawa 2002.

wsi i wahało się w granicach 120–300 tys. osób rocznie w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, w latach dziewięćdziesiątych było zdecydowanie niższe i wynosiło średnio około 30 tys. osób rocznie. W 2000 r. po raz pierwszy saldo migracji ze wsi do miasta było dodatnie dla wsi. Na tereny wiejskie napłynęło o 4,2 tys. osób więcej niż wyjechało (+6,5 tys. – saldo w 2001 r.). Nie wynikało to jednak z większego niż w latach poprzednich napływu ludności miejskiej na tereny wiejskie (ucieczka z miast, moda na tryb życia zgodny z naturą, zamiana mieszkań w miastach na domy na terenach podmiejskich), ale ze zmniejszonego odpływu ludności ze wsi⁵. Rosnące bezrobocie w miastach oraz wysokie ceny kupna i wynajmu mieszkań skutecznie zniechęcają mniej zdecydowanych do opuszczania terenów wiejskich. Dodatkowo saldo migracji na wieś nie jest wysokie, ale może być początkiem nowej tendencji.

Zmiany salda migracji wewnętrznych były w poszczególnych województwach często inne niż w skali ogólnokrajowej. Dotyczyło to zarówno kierunku, jak i natężenia zmian. W 2000 r. dodatnie saldo migracji na wieś występowało dokładnie w połowie województw, ale największe było w województwach śląskim, małopolskim i mazowieckim. W tym ostatnim obserwowano jednocześnie dodatnie saldo migracji na wsi (+1,9 tys. osób) i w mieście (+6,9 tys. osób). W województwie warmińsko-mazurskim saldo przepływów na wsi i w mieście było ujemne⁶.

Tabela 1

Ludność zamieszkała na wsi w latach 1970–2000

Lata	Ogółem		Wiek przedprodukcyjny		Wiek produkcyjny		Wiek poprodukcyjny	
	tys.	% ludności kraju	tys.	% ludności wiejskiej	tys.	% ludności wiejskiej	tys.	% ludności wiejskiej
1970	15 578	47,7	5 564	35,7	8 178	52,5	1 836	11,8
1978	14 911	42,5	4 637	31,1	8 257	55,4	2 017	13,5
1988	14 704	38,8	4 568	31,1	7 997	54,4	2 139	14,5
1996	14 736	38,1	4 314	29,3	8 145	55,3	2 277	15,4
2000	14 768	38,2	3 998	27,1	8 473	57,4	2 297	15,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Roczników Statystycznych Rolnictwa, GUS, Warszawa, różne lata.

⁵Napływ ludności na wieś zwiększał się do 1999 r., w którym wyniósł 191 tys. osób, natomiast od 2000 r. zmniejsza się (173 tys. – 2000 r., 153 tys. – 2000 r.).

⁶Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001. GUS, Warszawa 2001.

Saldo migracji zagranicznych było w badanym okresie wielokrotnie niższe niż przepływów wewnętrznych (np. w latach 1971–1980 wynosiły one odpowiednio 80 tys. i 2005 tys. osób), jednak migracje zagraniczne są rejestrowane tylko częściowo.

Badając zmiany liczby ludności wiejskiej należy również uwzględnić saldo zmian administracyjnych. W wyniku urbanizacji coraz to nowe tereny podmiejskie włączane są w granice miast, również niektóre jednostki dotychczas o statusie wiejskim uzyskują prawa miejskie. W latach 1971–1980 w wyniku takich zmian prawie 400 tys. ludności dotychczas wiejskiej stało się ludnością miejską (w latach 1951–1960 było to ponad 1,5 miliona osób). Najczęściej tryb życia i zarobkowanie tej grupy osób nie zmienia się, ale statystycznie nie jest to już ludność wiejska. W latach dziewięćdziesiątych zmiany takie dotyczyły przeciętnie już tylko około 10 tys. osób rocznie (14 tys. w 2001 r.).

Analizując udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie ludności kraju, można stwierdzić, że zmniejszał się on do końca lat osiemdziesiątych. W 1950 r. na wsi mieszkało 61% populacji kraju, w 1970 r. udział ten obniżył się do 47,7%, natomiast w 1988 r. wynosił 38,8%. Od tego czasu udział zamieszkałych na wsi jest właściwie stały – w 2000 r. wynosił 38,2% (tab. 1). Stosunek ludności wiejskiej do miejskiej, wynoszący w 2000 r. jak 0,4 do 0,6, uległ odwróceniu w porównaniu z wynikami spisu sprzed pięćdziesięciu lat. Początkowe zmniejszanie się udziału ludności wiejskiej wynikało głównie z migracji ludności do miast w poszukiwaniu pracy, wykształcenia i lepszych warunków życia.

Wieloletnie prognozy, sporządzane na podstawie wcześniej występujących tendencji, przewidują dalszy spadek liczby ludności wiejskiej – do 13 637 tys. w 2030 r. (o 8% w stosunku do 2000 r.). Ludność wiejska będzie stanowić wówczas 36% ludności Polski⁷.

Dane przedstawione w tabeli 1 pokazują również zmiany w strukturze wiekowej ludności wiejskiej. Odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym zmniejszył się z 35,7% w 1970 r. do 27,1% w 2000 r. Fakt ten wynikał z postępującego spadku urodzeń, obserwowanego nie tylko na terenach wiejskich, ale również w miastach. Współczynnik dzietności w badanym okresie zmniejszył się na terenach wiejskich z 3,29 do 1,6 w 2000 r. (1,5 w 2001 r.). Należy jednak zaznaczyć, że udział dzieci i młodzieży na wsi jest wyższy niż w mieście⁸.

Odsetek ludności w wieku produkcyjnym na terenach wiejskich wzrósł w tym samym czasie o prawie 5 punktów procentowych, co jest wynikiem występujących we wcześniejszych latach wyżów demograficznych.

⁷Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2002. GUS, Warszawa 2002.

⁸Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym w mieście wynosił w 2000 r. 22,2%.

Udział ludności w wieku poprodukcyjnym również zwiększył się – z 11,8% w 1970 r. do 15,5% w 2000 r. Trzeba jednak zauważyć, że w latach dziewięćdziesiątych odsetek ten był właściwie stały. Do końca lat osiemdziesiątych trwała natomiast intensywna migracja ze wsi do miast, która dotyczyła głównie ludzi młodych, co niekorzystnie wpływało na strukturę wiekową na wsi. Udział ludności w wieku poprodukcyjnym w mieście jest nieco niższy – w roku 2000 wynosił 14,2%.

Na podstawie dostępnych materiałów można stwierdzić, że poziom wykształcenia na wsi jest znacznie niższy niż w mieście. W 1978 r. tylko 1% ludności wiejskiej miał wyższe wykształcenie, w 1995 r. niespełna 2% (w mieście odpowiednio ok. 7 i 10%). Podobnie udział osób ze średnim wykształceniem na terenach wiejskich w badanym okresie był prawie trzykrotnie niższy niż w mieście. Poziom wykształcenia na wsi poprawia się, choć większość stanowiły nadal osoby z wykształceniem podstawowym.

Nowe informacje odnośnie wykształcenia ludności wiejskiej przyniosą dane spisu powszechnego z 2002 r. Interesujące będzie zbadanie, na ile upowszechnienie się wyższego i ponadpodstawowego wykształcenia (związane z utworzeniem gimnazjów i wzrostem liczby szkół wyższych – również niepublicznych) będzie dotyczyło ludności wiejskiej. Ciekawym problemem będzie też porównanie poziomu wykształcenia ludności rolniczej i nierolniczej na terenach wiejskich.

Ludność związana z rolnictwem

Spisy powszechne wyodrębniają od 1960 r. kategorię ludności zamieszkałej w gospodarstwach domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego, określając ją często jako ludność związaną z rolnictwem. Grupa ta obejmuje osoby, które pozostają we wspólnym gospodarstwie domowym z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, choć same często nie pracują w rolnictwie. Mieszkają tylko razem z użytkownikiem gospodarstwa i są z nim związane wspólnym budżetem. Ludność zaliczona do tej grupy to zarówno osoby pracujące głównie lub dodatkowo w swoim gospodarstwie rolnym, jak też pracujący wyłącznie poza gospodarstwem lub posiadający tylko niezarobkowe źródło utrzymania oraz osoby utrzymywane.

Ludność związana z rolnictwem stanowi najbardziej liczną grupę wśród ludności wiejskiej. W tabeli 2 przedstawiono zmiany liczby ludności, zamieszkałej w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego.

Badane lata zostały podzielone na dwa podokresy. W pierwszym do gospodarstw rolnych zaliczono jednostki o powierzchni ogólnej 0,51 ha i więcej, w drugim jednostki o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha. Dane za 1988 r. zostały przedstawione dwukrotnie – do porównań (zostały przeliczone zarówno pod względem jednego, jak i drugiego kryterium klasyfikacji). Porównywanie danych w całym badanym okresie jest obarczone błędem (jak różnią się te wielkości widać na przykładzie 1988 r.).

Przedstawione dane dowodzą jednak, że udział ludności związanej z rolnictwem obniżył się w badanym okresie zarówno w stosunku do ogólnej liczby ludności kraju, jak i do ludności wiejskiej. Badania z 2000 r. nie dzieliły co prawda tej grupy ludności na zamieszkałych na wsi i w mieście, ale obserwując dotychczasowe tendencje można stwierdzić, że udział ludności związanej z rolnictwem na terenach wiejskich jest mniejszy niż 50%, wobec prawie 73% w 1970 r.⁹

Na zmiany liczby tej grupy ludności, oprócz czynników oddziaływających na rozmiary populacji ludności wiejskiej, wpływały również migracje we-

Tabela 2

Gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego oraz ludność w tych gospodarstwach w latach 1970–2000

Lata	Ogółem			W tym wieś		
	gospodarstwa w tys.	ludność		gospodarstwa w tys.	ludność	
		% ludności kraj	w tys.		% ludności wiejskiej	w tys.
1970	3 040	37,9	12 361	2 762	72,9	11 356
1978	2 557	28,0	9 823	2 339	60,8	9 073
1988	2 534	25,4	9 633	2 222	58,6	8 616
1988	2 128	22,0	8 335	1 931	52,2	7 674
1996	2 036	21,3	8 245	1 832	50,9	7 498
2000	1 881	18,6	7 186	–	–	–

Źródło: Ludność związana z rolnictwem indywidualnym w latach 1970–1988. GUS, Warszawa 1992; Marciniak G., Ludność rolnicza na tle ludności wiejskiej, Wiadomości Statystyczne 5/2002; Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2000 roku. GUS, Warszawa 2001.

⁹Część gospodarstw rolnych mieści się na terenach znajdujących się w granicach miast. Ludności zamieszkałej w takich gospodarstwach nie zalicza się do ludności wiejskiej. W badanym okresie problem ten dotyczył około 8–9% ludności w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego.

wnątrz obszarów wiejskich. Polegały one na przepływie ludności z rolniczych gospodarstw domowych do gospodarstw pozarolniczych i odwrotnie lub na zmianie statusu całego gospodarstwa, np. z rolniczego na pozarolnicze w wyniku przekazania gospodarstwa rolnego państwu za emeryturę lub odwrotnie czy na skutek nabycia gospodarstwa rolnego przez rodzinę bezrolną.

Czynniki wpływające na migrację wewnątrz obszarów wiejskich, jak również rozmiary tego zjawiska nie są jeszcze dokładnie zbadane. Według spisu z 1988 r., saldo migracji wewnątrzwiejskich między gospodarstwami domowymi związanymi z rolnictwem i bezrolnymi w latach 1979–1988 było ujemne dla tych pierwszych i wynosiło około 16 tys. osób średnio w roku¹⁰. Z badań wynika też, że rozmiary tego salda były niższe niż w okresie wcześniejszym (1970–1978). Złożyły się na to mniejsze możliwości znalezienia zatrudnienia poza gospodarstwem rolnym oraz zmiany w przepisach emerytalnych (przekazanie gospodarstwa państwu nie było już jedynym warunkiem uzyskania świadczeń emerytalno-rentowych).

W latach 1970–1988 liczba ludności zamieszkałej w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego zmniejszyła się o 22,1% (1,2% średniorocznie), natomiast w latach 1988–2000 o 13,8% (1,15% średnio w roku). Na terenach wiejskich ubytek ten był nieco większy i wynosił odpowiednio dla poszczególnych okresów 24,1 i 14,8%¹¹.

Zastanawiający jest duży spadek populacji ludności związanej z rolnictwem w latach 1996–2000 (o 12,8%). Ubytek tej grupy ludności wyniósł wówczas około 1 mln osób (na terenach wiejskich, według szacunków, ok. 950 tys. osób). Tak duża zmiana liczby osób związanych z rolnictwem jest wynikiem zaskakującym. W sytuacji, gdy możliwości znalezienia pracy na rynku pozarolniczym są ograniczone, a migracja do miast dosyć trudna, należałoby spodziewać się mniejszego ubytku ludności związanej z rolnictwem. Ponieważ liczba ludności wiejskiej w badanym okresie była względnie stała, spadek ten był związany w znacznym stopniu z migracjami wewnątrzwiejskimi.

Jedną z przyczyn zmniejszenia się populacji ludności związanej z rolnictwem był też spadek liczby gospodarstw rolnych. W latach 1996–2000 liczba indywidualnych gospodarstw rolnych zmniejszyła się o prawie 8%, wobec 6% w latach 1988–1996.

Analiza danych przedstawiających wiek ludności, która ubyła z gospodarstw domowych związanych z rolnictwem, pokazuje, że zjawisko dotyczyło

¹⁰Ludność związana z rolnictwem indywidualnym w latach 1970–1988. GUS, Warszawa 1992.

¹¹Założono, że w 2000 r. (podobnie jak poprzednio) ludność w gospodarstwach domowych związanych z rolnictwem na terenach wiejskich stanowi 91% ogólnej liczby ludności w gospodarstwach z użytkownikiem gospodarstwa rolnego.

głównie ludzi młodych (zarówno kobiet, jak i mężczyzn) oraz osób w wieku poprodukcyjnym. W stosunku do pierwszej grupy można się spodziewać, że było to związane z występowaniem nierejestrowanej migracji do miast i za granicę oraz zakładaniem odrębnych, bezrolnych gospodarstw domowych przez dzieci użytkowników. Wyodrębnianie gospodarstw nie związanych z rolnictwem (czasem fikcyjne) mogło wynikać również z przepisów, ograniczających rejestrowanie się rolników i członków ich rodzin, jako osoby bezrobotne (szczególnie w 1999 i 2000 roku, kiedy to stopa bezrobocia znacznie wzrosła). Z kolei przekazywanie gospodarstw następcom i w rezultacie powstanie nowego bezrolnego gospodarstwa mogło być przyczyną ubytku ludności związanej z rolnictwem w wieku poprodukcyjnym¹².

Tabela 2 przedstawia zmiany liczby ludności związanej z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi, nie informuje natomiast o osobach powiązanych z działkami rolnymi. Związki użytkowników działek z rolnictwem są relatywnie słabsze, nie można natomiast traktować całej zbiorowości ludności w gospodarstwach domowych z użytkownikiem działki jako ludności nie związanej z rolnictwem. W spisie z 1988 r. ujęto jako odrębną zbiorowość działki o powierzchni do 0,5 ha, natomiast w późniejszych spisach działki od 0,1 do 1 ha powierzchni użytków rolnych. W 1996 r. liczba ludności związanej z działkami wyniosła 3315,2 tys. osób, co stanowiło 40% liczby ludności w gospodarstwach rolnych, natomiast w 2000 r. 2762,5 tys. (odpowiednio 38%).

Ludność rolnicza

Określenie „ludność rolnicza” odnosi się do osób mieszkających w gospodarstwie domowym z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, których źródłem utrzymania (wyłącznym lub głównym) są dochody z gospodarstwa rolnego. Jest to więc grupa osób najściślej związana z rolnictwem. Podstawowym kryterium wyodrębnienia ludności rolniczej jest główne, czyli przynoszące największy dochód, źródło utrzymania. Grupa ludności rolniczej to osoby w wieku ponad 15 lat.

Porównanie populacji ludności rolniczej w badanym okresie jest niesłychanie trudne, nie tylko ze względu na wymienione wcześniej różnice definicji i klasyfikacji gospodarstw. Dane odnoszące się do aktywności ekonomicznej ludności zamieszkałej w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospo-

---

¹²Por. I. Frenkel, Przemiany ludnościowe w gospodarstwach domowych rolników indywidualnych w latach 1996–2000. *Więś i Rolnictwo* 3/2002.

darstwa rolnego są dla poszczególnych lat różnie grupowane i nie zawsze porównywalne.

Udział ludności rolniczej zamieszkałej na terenach wiejskich w populacji ludności wiejskiej w wieku produkcyjnym wynosił w 2000 r. około 33% wobec 60% w 1970 r. (45% w 1978 r.).¹³ Operując nieco archaicznymi sformułowaniami można stwierdzić, że „chłopskość wsi” zmniejszyła się. Wieś zatracła swój, niegdyś dominujący, rolniczy charakter. Należy również dodać, że część ludności wiejskiej, zaliczanej w latach 1970–1988 do ludności bezrolnej (nie związanej z rolnictwem), w rzeczywistości pracowała w rolnictwie uspołecznionym (ponad 350 tys. osób w 1978 r.), związek ludności wiejskiej z rolnictwem na początku analizowanego okresu był więc jeszcze większy. W 2000 r. w sektorze publicznym w rolnictwie pracowało niespełna 25 tys. osób, a liczba członków spółdzielni produkcji rolniczej wynosiła około 23 tys. osób.

W tabeli 3 przedstawiono zmiany liczby ludności rolniczej na tle ludności wielozawodowej i pracującej wyłącznie poza gospodarstwami rolnymi. Okres badań ograniczono, ponieważ dane dotyczące lat wcześniejszych są porównywalne w ograniczonym zakresie.

Liczba ludności rolniczej od 1988 r. najpierw rosła, później zaś zdecydowanie zmniejszyła się (w latach 1996–2000 o 22%), natomiast udział tej grupy ludności wśród pracujących związanych z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi najpierw wzrósł o 7 punktów procentowych, a następnie zmniejszył się o 3,5 punktu procentowego. Początkowy wzrost liczby i odsetka ludności rolniczej wynikał głównie z ograniczenia możliwości znalezienia zatrudnienia poza gospodarstwem w pierwszych latach transformacji. Dane spisu z 1996 r. pokazują, że w latach 1990–1996 około 400 tys. osób mieszkających z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego straciło pracę (również ponad 200 tys. osób w gospodarstwach domowych z użytkownikiem działki rolnej). Część tej grupy wróciła więc do pracy wyłącznie w gospodarstwie. Liczba ludności wielozawodowej w latach 1988–1996 zmniejszyła się nieznacznie, natomiast populacja osób pracujących tylko poza gospodarstwem spadła o ponad 50%. Udział tej grupy ludności zmniejszył się również zdecydowanie (z 13,1 do 6,2%).

W latach 1996–2000 nastąpiły znaczne przemieszczenia w grupie ludności pracującej, związanej z gospodarstwami rolnymi. Udział pracujących wyłącznie poza gospodarstwami utrzymał się w stosunku do lat poprzednich, odsetek łączących zatrudnienie w gospodarstwach i poza nimi nawet się zwiększył, natomiast spadły liczba i udział ludności rolniczej.

---

¹³Dane dla lat 1970 i 1978 – Ludność związana z rolnictwem indywidualnym w latach 1970–1988, GUS, Warszawa 1992. Dane dla 2000 r. – szacunki własne na podstawie publikacji Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2000 r. GUS, Warszawa 2001.

Tabela 3

Pracujący w indywidualnych gospodarstwach rolnych oraz poza swoimi gospodarstwami w latach 1988–2000

Lata	Ogółem	Pracujący		
		wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie	dotatkowo w swoim gospodarstwie i jednocześnie poza nim	wyłącznie poza swoim gospodarstwem
W tysiącach				
1988	5 166,6	3 464,3	1023,9	678,4
1996	5 169,9	3 836,3	1010,7	322,9
2000	4 232,0	2 997,2	947,6	287,2
W odsetkach				
1988	100,0	67,1	19,8	13,1
1996	100,0	74,2	19,5	6,2
2000	100,0	70,8	22,4	6,8

Źródło: Ludność związana z rolnictwem indywidualnym w latach 1970–1988. GUS, Warszawa 1992; Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2000 roku. GUS, Warszawa 2001.

Przyczyny wymienionych zmian można wiązać ze wzrostem liczby uczących się (dotyczy to zwłaszcza młodzieży), mniejszymi możliwościami zatrudnienia w gospodarstwach rolnych oraz przekazywaniem gospodarstw następcom (w latach 1996–2000 około 240 tys. osób).

W tabeli 3 ujęto jedynie rozmiary i strukturę pracujących, związanych z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi. Badając rozmiary i udział ludności niepracującej, a związanej z takimi gospodarstwami można stwierdzić, że w latach 1996–2000 zarówno liczba, jak i odsetek tej grupy wśród ludności związanej z rolnictwem zwiększył się (z 21% do ponad 28%). Wydaje się, że było to również spowodowane złą sytuacją na pozarolniczym rynku pracy.

Badanie źródeł utrzymania ludności w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego pokazuje, że rośnie udział osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych, głównie emerytur i rent.

W 2000 r. przeprowadzono analizę dochodów gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. 90% tych gospodarstw otrzymywało dochody z prowadzenia działalności rolniczej, 52% z emerytury lub renty, prawie 40% z pracy najemnej, ponad 8% z prowadzenia działalności pozarolniczej. Interesujące jest to, że jedynie 17% gospodarstw utrzymywało się wyłącznie, natomiast 14% głównie z rolnictwa.

Podsumowanie

W latach 1970–2000 liczby ludności związanej z rolnictwem i ludności rolniczej zmniejszały się, choć zbiorowość ludności wiejskiej nie uległa znaczącym zmianom. Spadek liczby ludności związanej z rolnictwem był silniejszy w latach 1970–1978 (migracja ze wsi do miast, rozwój przemysłu), słabszy w latach 1988–1996 (trudności ze znalezieniem pracy poza rolnictwem, utrata pracy, wysoka stopa bezrobocia). Zmiany obserwowane w latach 1996–2000 (wysoki ubytek ludności związanej z rolnictwem, w tym ludności rolniczej) wymagają potwierdzenia lub weryfikacji w wynikach spisu przeprowadzonego w 2002 r.

W badanym okresie zmniejszył się odsetek ludności wiejskiej w wieku przedprodukcyjnym, wzrósł natomiast udział ludności w wieku produkcyjnym i starszym. W gospodarstwach domowych związanych z rolnictwem zmniejszył się udział ludności w wieku przed- i poprodukcyjnym.

W latach 1988–2000 nastąpiły znaczne zmiany kierunków aktywności ekonomicznej ludności pracującej, związanej z gospodarstwami rolnymi. Udział pracujących wyłącznie lub głównie w gospodarstwie zmniejszył się, wzrósł odsetek ludności wielozawodowej, natomiast udział pracujących wyłącznie poza gospodarstwem spadał tylko do 1996 r.

Interesujące będzie porównanie omówionych wielkości z wynikami spisu z 2002 r. Dane tego spisu pozwolą rozszerzyć wiedzę o gospodarstwach domowych związanych z rolnictwem oraz o pozostałych gospodarstwach domowych na obszarach wiejskich. Pomogą przybliżyć odpowiedź na pytanie, czy wieś i rolnictwo oddaliły się jeszcze bardziej od siebie, a także co dzieje się z ludnością, która rezygnuje z utrzymywania się głównie z działalności rolniczej.

Literatura

Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2000 roku. GUS, Warszawa 2001.

FRENKEL I., Przemiany ludnościowe w gospodarstwach domowych rolników indywidualnych w latach 1996–2000. „Wieś i Rolnictwo” 3/2002.

Ludność związana z rolnictwem indywidualnym w latach 1970–1988. GUS, Warszawa 1992.

MARCINIAK G., Ludność rolnicza na tle ludności wiejskiej, „Wiadomości Statystyczne” 5/2002.

Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001. GUS, Warszawa 2001.

Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2002. GUS, Warszawa 2002.

WOŚ A., Przestrzeń ekonomiczna rolnictwa..IERiGŻ, Warszawa 2002.

Demographic Changes in Rural Areas in Poland in the Years 1970–2000

Abstract

This paper consists of an analysis of changes in sizes and certain socio-economic features of overall rural population, and particularly of population involved in individual farming and employed in agricultural sector in Poland over the period 1970–2000. The main data was derived from the results of the Population Censuses.

The article discovered the factors determining the declining number of both population connected with agriculture and farm population. It was found at the same time that the number of rural population in total did not change considerably in the period under consideration.